

*Большакова Анастасія Миколаївна,
доктор психологічних наук, доцент,
Харківська державна академія культури*

Постановка проблеми. Багатомірні інноваційні процеси, притаманні сучасному періоду існування суспільства, висувають підвищені вимоги до адаптивних здібностей людини, яка задля забезпечення власного саморозвитку, повноцінної самореалізації та успішного життєвого самоздійснення має не тільки безболісно пристосовуватися до швидко змінюваних умов життєдіяльності, але й бути здатною до їх ефективного використання у відповідності до свого життєвого замислу. Отже, дослідження особистісних корелятивів, механізмів та умов розвитку інноваційної готовності особистості є актуальним завданням психологічної науки, зокрема вікової та педагогічної психології.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження інновацій, які все більш активно реалізуються в сучасних умовах, на сьогодні становлять окремих напрям досліджень у галузі вікової та педагогічної психології. У психолого-педагогічних дослідженнях ця проблема найбільш активно вивчається у зв'язку з інноваційними процесами, що відбуваються у навчальних закладах, з метою створення нової, більш ефективної та конкурентоспроможної на світовому рівні практики освіти та виховання [1]. Визначено, що оскільки, інновація є особливим чином організованою діяльністю, то умовою її успішного здійснення є наявність інноваційної готовності особистості – певної сукупності особистісних якостей та характерологічних особливостей, що забезпечують людині можливість не тільки пасивно пристосовуватися до змінюваних обставин, але й активно опанувати, та навіть створювати нові умови, технології, моделі поведінки та ін.

Аналіз психологічних досліджень, спрямованих на вивчення психологічних закономірностей ефективної розробки та впровадження інновацій, дозволив дійти висновку, що першою складовою (психологічною основою) здатності людини до інноваційної поведінки є її готовність до прийняття змін, які пропонує оточуюча дійсність [3].

Оскільки обов'язковою характеристикою сучасних інноваційних процесів у суспільно-економічному, політичному, культурному та інших аспектах сучасного життя є високий рівень ентропії, то другою важливою складовою особистісної готовності до змін є толерантність до невизначеності – витривалість щодо непередбачуваних, непрогнозованих ситуацій, здатність приймати рішення тоді, коли невідомі всі факти та можливі наслідки, відчувати позитивні емоції у нових, неструктурованих, багатозначних ситуаціях [4].

На сьогодні проведено досить значну кількість досліджень, в яких показано вирішальну роль інноваційної готовності особистості в процесах адаптації людини до складних життєвих ситуацій, її значення для розвитку здатності гнучко і адекватно діяти у стресових ситуаціях та зниження уразливості щодо стресу, депресії, розвитку психосоматичних захворювань. У той же час, досі не вирішеним залишається питання вивчення взаємозв'язку особистісної готовності до змін та суб'єктних механізмів регуляції життєвого шляху особистості, що й зумовило обрання теми даного досліджування.

Метою цього дослідження було вивчення взаємозв'язку між інноваційною готовністю та часовими перспективами особистості як суб'єктивними механізмами регуляції психологічного часу (співвіднесення минулого, теперішнього і майбутнього).

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні прийняло участь 110 осіб віком від 19 до 24 років (49 дівчини та 61 юнак). Підґрунтям для обрання саме цієї вікової категорії було визнання юнацького віку тим етапом життєвого шляху людини, коли найбільш активно вибудовується психологічне майбутнє, формуються життєві плани, перспективи та орієнтири, здійснюється самовизначення та набуття зрілої ідентичності і усталеного ставлення до себе.

Діагностику інноваційної готовності як психічного базису інноваційного потенціалу особистості, що забезпечує її адаптацію до змінюваних умов життєдіяльності, було здійснено з допомогою двох психодіагностичних методик:

- опитувальника «Особистісна готовність до змін» («Personal change readiness survey» - PCRS в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр), який дозволяє оцінити загальний рівень інноваційної готовності та такі її складові, як пристрасність, винахідливість, оптимізм, сміливість, адаптивність, впевненість, толерантність до двозначності [3];

- опитувальника толерантності до невизначеності С. Баднера в адаптації С. Солдатової, який дозволяє встановити рівень толерантності до невизначеності через оцінку інтолерантності – загальну та за трьома шкалами: новизна, складність, нерозв'язність [4].

Діагностику часових перспектив як специфічного психологічного механізму суб'єктної регуляції психологічного часу було здійснено за допомогою опитувальника Ф. Зімбардо ZTPI (Zimbardo Time Perspective Inventory), який дозволяє оцінити мотиваційні, емоційні, когнітивні та соціальні складові уявлення людини про своє минуле, теперішнє та майбутнє за п'ятьма шкалами: позитивне минуле, негативне минуле, гедоністичне теперішнє, фаталістичне теперішнє та майбутнє [2].

Для оцінки вивчення взаємозв'язку між інноваційною готовністю осіб юнацького віку та особливостями їх часових перспектив було проведено кореляційний аналіз результатів, отриманих за названими методиками.

На першому етапі кореляційного аналізу було виявлено наявність значної кількості статистично значущих зв'язків між оцінками психологічної готовності юнаків до змін та їх часовими перспективами. Статистично значущі коефіцієнти кореляції (r_{xy}) наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язок (r_{xy}) психологічної готовності до змін та часових перспектив особистості

Показники опитувальника «Особистісна готовність до змін»	Часові перспективи за опитувальником ZTPI				
	Негативне минуле	Позитивне минуле	Гедоністичне теперішнє	Майбутнє	Фаталістичне теперішнє
Пристрасність	-0,255*	—***	—***	0,489**	-0,357**
Винахідливість	-0,297*	—***	—***	0,394**	-0,35**
Оптимізм	-0,535**	—***	—***	0,27*	-0,552**
Сміливість	—***	-0,321**	—***	0,567**	—***
Адаптивність	—***	—***	—***	0,316*	—***
Впевненість	-0,392**	—***	-0,299*	0,224****	-0,329**

Показники опитувальника «Особистісна готовність до змін»	Часові перспективи за опитувальником ZTP1				
	Негативне минуле	Позитивне минуле	Гедоністичне теперішнє	Майбутнє	Фаталістичне теперішнє
Толерантність до двозначності		—***	-0,198****	0,254*	—***
Загальний рівень	-0,481**	—***	—***	0,286*	-0,441**

Примітки: * – $p < 0,01$; ** – $p < 0,001$; *** – відсутність статистично значущого зв'язку; **** – $p < 0,05$.

Результати кореляційного аналізу, наведені в табл. 1, показують, що більшість складових психологічної готовності осіб юнацького віку до змін пов'язані з оцінками часових перспектив, що характеризують ставлення до минулого та майбутнього.

Так, визначено, що такі особистісні риси як енергійність, невтомність, підвищений життєвий тонус (шкала «пристрасність» опитувальника «Особистісна готовність до змін») притаманні досліджуванім, які не схильні зосереджуватися на неприємних враженнях про своє минуле (зворотний зв'язок з оцінками за часовою перспективою «негативне минуле» опитувальника ZTP1), прагнуть до життєвого планування і реалізації обраних цілей (прямий зв'язок із перспективою «майбутнє») та не відчувають тривоги, безпорадності і безнадійності щодо свого майбутнього (зворотний зв'язок із перспективою «фаталістичне теперішнє»).

Аналогічні до вищезгаданих взаємозв'язки було також встановлено для шкал «винахідливість» та «оптимізм» опитувальника «Психологічна готовність до змін» (див. табл. 1). Отже, юнаків, які не виявляють негативного, песимістичного ставлення до минулого, активно планують майбутнє та прагнуть до реалізації обраних цілей, не відчувають надмірної тривоги та неспокою щодо завтрашнього дня, можна охарактеризувати як таких, що вмюють знаходити вихід із складних ситуацій та звертатися до нових джерел для розв'язання проблем (шкала «винахідливість»), мають віру в успіх, не бажають орієнтуватися на можливість гіршого розвитку подій, прагнуть фіксуватися не на проблемах, а на можливості їх вирішення (шкала «оптимізм»).

Дані, наведені у табл. 1, показують наявність статистично значущого зворотного зв'язку між оцінками досліджуваних за шкалою «сміливість» опитувальника «Особистісна готовність до змін» та часовою перспективою «позитивне минуле» опитувальника ZTP1. Тобто сміливість як прагнення до нового, невідомого, відмова від випробуваного та надійного виключає розвиток у досліджуваних схильності до надмірної ідеалізації до минулого. При цьому відсутність зв'язку між оцінками сміливості та негативного минулого підтверджує, що сміливість пов'язана саме з небажанням занадто занурюватися у приємні спогади про минуле, а не з відразливим ставленням до нього.

За даними табл. 1 шкала «сміливість» утворює також статистично значущі прямі зв'язки з часовою перспективою «майбутнє». Таким чином, загальне прагнення до планування та реалізації обраних цілей є часовою перспективою сміливих, мужніх та рішучих осіб юнацького віку.

Оцінки досліджуваних за шкалою «адаптивність» утворили статистично значущі взаємозв'язки лише з часовою перспективою «майбутнє» опитувальника ZTP1 (див. табл. 1). Отже, можна дійти висновку, що прагнення до життєвого планування та реалізації у майбутньому обраних цілей притаманне тим особам юнацького віку, які є здатними до гнучкого пристосування до змінюваних обставин, змінювання своїх планів та рішень, відмови від своєї точки зору, якщо цього потребує ситуація.

Кореляційний аналіз оцінок досліджуваних за опитувальниками «Особистісна готовність до змін» та ZTP1 показав наявність статистично значущих зворотних зв'язків між впевненістю та часовими перспективами «негативне минуле», «гедоністичне теперішнє» і «фаталістичне теперішнє». Тобто, віра в себе, у свої переваги і сили, у те, що все можливо, варто тільки захотіти, тим більшою мірою притаманна людині, чим більшою мірою вона розвинула у собі поважливе, тепле ставлення до минулого та набутого у ньому досвіду (зворотний зв'язок з оцінками за шкалою «негативне минуле»), що поєднується з орієнтацією на майбутнє (схильність до планування майбутніх подій, відсутність негативних емоцій, пов'язаних із прийдешнім). Теперішній час впевнених юнаків характеризується небажанням занадто занурюватися у безтурботне життя та пошук насолоди і задоволень, які заважають думкам про майбутнє (зворотний зв'язок зі шкалою «гедоністичне теперішнє»).

Результати кореляційного аналізу показали наявність статистично значущого зворотного зв'язку оцінок за шкалою «толерантність до двозначності» з часовими перспективами «негативне минуле» і «гедоністичне теперішнє» та прямого зв'язку з перспективою «майбутнє» (див. табл. 1). За цими даними досліджуваних, які виявляють спокійне ставлення до відсутності чітких відповідей та демонструють рівновагу в ситуаціях, коли невідомо, яким буде закінчення справи та не визначені цілі і очікування, можна охарактеризувати як таких, що мають позитивне, поважливе ставлення до свого минулого та набутого у ньому життєвого досвіду, не схильних до безоглядного та безтурботного гедоністичного способу життя, орієнтованих на планування майбутнього та розробку життєвих перспектив.

Результати кореляційного аналізу даних за опитувальниками часових перспектив ZTP1 та «Особистісна готовність до змін» показують взаємозв'язок загального рівня інноваційної готовності з орієнтаціями на «негативне минуле» і «фаталістичне теперішнє» (зворотний зв'язок) та «майбутнє» (прямий зв'язок) (див. табл. 1). Отже, психологічна готовність до стресових ситуацій, пов'язаних із інноваціями у різних сферах життя, притаманна особам, які виявляють позитивне та поважливе ставлення до свого минулого, прагнуть планувати життя та не відчувають загрози від майбутнього.

Другий етап кореляційного аналізу було спрямовано на оцінку взаємозв'язків між рівнем інтолерантності до невизначеності (у відповідності до своїх процедурних особливостей, опитувальник толерантності до невизначеності С. Баднера вимірює саме міру інтолерантності) та часовими перспективами досліджуваних юнаків. Результати цього етапу статистичного аналізу (статистично значущі коефіцієнти кореляції – r_{xy}) наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Взаємозв'язок (r_{xy}) інтолерантності до невизначеності та часових перспектив

Показники опитувальника	Часові перспективи за опитувальником ZTP1

толерантності до невизначеності С. Баднера	Негативне минуле	Позитивне минуле	Гедоністичне теперішнє	Майбутнє	Фаталістичне теперішнє
Новизна	—*	0,197**	—*	-0,267***	—*
Складність	—*	0,242**	0,264***	—*	0,208*
Нерозв'язність	—*	0,242**	0,247*	-0,262	—*
Загальний рівень	—*	0,313***	0,194**	-0,252***	—*

Примітки: * – відсутність статистично значущого зв'язку; ** – $p < 0,05$; *** – $p < 0,01$.

Дані, наведені у табл.2, показують, що оцінки інтолерантності до невизначеності за всіма шкалами опитувальника С. Баднера та її загальний рівень на статистично значущому рівні корелюють з часовою орієнтацією «позитивне минуле». Отже, нетерпимість особистості до нових, непередбачуваних ситуацій, нездатність приймати рішення за умов невідомості всіх фактів та можливих наслідків, неспокій та тривога за неструктурованих, багатозначних ситуаціях є особистісними якостями орієнтованих на минуле осіб, схильних до ідеалізації своєї історії життя, теплою й сентиментальною ставлення до прожитого етапу, занурення у приємні спогади про те, що вже відбулося.

Оцінки досліджуваних за часовою перспективою «гедоністичне теперішнє» утворили статистично значущий прямий зв'язок із загальним рівнем інтолерантності до невизначеності та такими її складовими, як складність та нерозв'язність (див. табл. 2). Можна з досить високою ймовірністю припустити, що нетерпимість до незвичайної, або недоречної інформації; нездатність втримувати складні для розв'язання ситуації, діяти за умов, коли бракує необхідна інформація, у досліджуваних компенсується за рахунок орієнтації на безтурботний пошук задоволення сьогодні без турботи про майбутнє. Тобто, значне прагнення до гедоністичного способу життя є засобом уникнення тривоги щодо непередбачуваного майбутнього, яка виникає в осіб із низьким рівнем інноваційної готовності.

Дані табл. 2 вказують на наявність статистично значущого зворотного зв'язку часової орієнтації на майбутнє та загального рівня інтолерантності до невизначеності і її оцінок за шкалами «новизна» та «нерозв'язність». Таким чином можна дійти висновку, що нездатність досліджуваних приймати нову та нетипову інформацію, нетерпимість щодо складних життєвих ситуацій із непрогнозованими варіантами розвитку та браком інформації спричиняють недостатню орієнтацію на планування майбутнього та слабке прагнення до реалізації обраних цілей і намічених перспектив.

Найменшу кількість кореляційних зв'язків із показниками інтолерантності до невизначеності утворили оцінки досліджуваних за часовою перспективою «фаталістичне теперішнє» (див. табл. 2). Безпорадне, безнадійне ставлення до майбутнього, відсутність планів та значних життєвих цілей притаманні юнакам із високим рівнем лише такої складової інтолерантності до невизначеності, як складність, що проявляється у нетерпимості до складної, незвичайної, або недоречної інформації.

Часова орієнтація «негативне минуле», у відповідності до даних табл. 2, не утворює жодних кореляційних зв'язків із показниками інтолерантності до невизначеності. Отже, загальне песимістичне, негативне ставлення до пройденого етапу життя у досліджуваних юнацького віку не пов'язане з рівнем розвитку толерантності до невизначеності.

Висновки. Дослідження показало, що часові перспективи як суб'єктні механізми регуляції психологічного часу (співвіднесення минулого, теперішнього і майбутнього) пов'язані з інноваційною готовністю особистості.

У результаті вивчення взаємозв'язку часових перспектив із психологічною готовністю до змін та толерантністю до невизначеності встановлено:

- негативне, песимістичне, ставлення до прожитого етапу життя (перспектива «негативне минуле») притаманне особам із низьким рівнем особистісної готовності до змін – загальним та такими її складовими, як пристрасність, винахідливість, оптимізм, впевненість та толерантність до двозначності;
- занурення у приємні спогади про минуле та його ідеалізація (перспектива «позитивне минуле») властиві юнакам із низьким рівнем витривалості до змінюваного, непередбачуваного майбутнього (толерантності до невизначеності) та сміливості як складової психологічної готовності до змін;
- орієнтація на пошук задоволень і насолоди в теперішньому є своєрідним захисним механізмом щодо тривоги про майбутнє у юнаків із високим рівнем інтолерантності до невизначеності та невпевненістю у собі;
- загальне прагнення до планування та реалізації обраних цілей (часова перспектива «майбутнє») пов'язане з високим рівнем розвитку усіх складових особистісної готовності до змін та толерантності до невизначеності;
- безпорадне, безнадійне ставлення до майбутнього, відсутність планів та значних життєвих цілей (перспектива «фаталістичне теперішнє») притаманні юнакам із нетерпимістю до складних обставин у непередбачуваних ситуаціях та низьким рівнем особистісної готовності до змін – загальним та такими її складовими, як пристрасність, винахідливість, оптимізм та впевненість.

Перспективи подальших досліджень мають полягати в уточненні причинно-наслідкових зв'язків між часовими стратегіями та розвитком інноваційної готовності особистості.

Резюме. Досліджено взаємозв'язок інноваційної готовності та часових перспектив особистості в юнацькому віці. Показано, що інноваційна готовність пов'язана з позитивним ставленням до минулого та конструктивною орієнтацією на майбутнє. Неготовність до змін пов'язана з неадекватним ставленням до минулого (з надмірною ідеалізацією або з негативною оцінкою), гедоністичним ставленням до теперішнього та безпорадним – до майбутнього. **Ключові слова:** інноваційна готовність, особистісна готовність до змін, толерантність до невизначеності, часові перспективи, юнацький вік.

Резюме. Исследована взаимосвязь инновационной готовности и временных перспектив личности в юношеском возрасте. Показано, что инновационная готовность связана с позитивным отношением к прошлому и конструктивной ориентацией к будущему. Неготовность к изменениям связана с неадекватным отношением к прошлому (с чрезмерной идеализацией или с отрицательной оценкой), гедонистическим отношением к настоящему и безнадежным – к будущему. **Ключевые слова:** инновационная готовность, личностная готовность к переменам, толерантность к неопределенности, временные перспективы, юношеский возраст.

Summary. A study of intercorrelation between innovative readiness and time perspectives of personality in youth age is undertaken. It is shown that innovative readiness is related to the positive attitude to the past and positive attitude to the future. The unreadiness to the changes is related to inadequate attitude to the past (by excessive idealization or negative estimation), to the hedonistic attitude to the present and to the hopeless attitude to the future. **Keywords:** innovative readiness, readiness to the changes, tolerance for ambiguity, time perspectives, youth age.

Література

1. Герасимов Г.И. Инновации в образовании: сущность и социальные механизмы / Г.И. Герасимов. – Ростов н/Д: НМД «Логос», 1999. – 136 с.

2. Зимбардо Ф. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь / Ф. Зимбардо, Дж. Бойд. – СПб.: Речь, 2010. – 352 с.
3. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур. Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности / Л. Г. Почебут. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2007. – 281 с.
4. Солдатова Г. У. Психодиагностика толерантности личности / Г. У. Солдатова и др. – М.: Смысл, 2008. – 172 с.